

जागतिकीकरणाचा मराठी साहित्यावरील प्रभाव

डॉ. हरिश्चंद्र मधुकर गायकवाड

मराठी विभाग प्रमुख

शिक्षणमहर्षी गुरूवर्य रा.गे.शिंदे महाविद्यालय, परांडा,
तालुका — परांडा जिल्हा — उस्मानाबाद.

● प्रस्तावना :

जागतिकीकरण म्हणजे काय ? याचा अर्थ अनखी समजलेला नाही, जागतिकी करणाचा अर्थ अनेकांनी आप-आपल्या परीणे लावण्याचा प्रयत्न केल्याचे दिसून येते. म्हणजे ज्याला ज्या गोष्टीमुळे स्वतःला फटका बसला, त्या गोष्टीचा अन्वयार्थ जागतिकी करण असा लावला जातो. जागतिकी करण हा शब्द कसा व्यापक बनत गेला आपण थोडक्यात पाहू, 'पृथ्वी' म्हणे जिच्यावर संपूर्ण जीवसृष्टीचे अस्तित्व आहे, ती कशावर उभी आहे तर ती शेषनागाच्या फण्यावर उभी आहे अशी एक कथा आपल्याला परिचित आहे, शेषनागाने डोळे उघडले की दिवस व बंद केले की रात्र तर मान हलविली की, भूकंप अशी एक कथा आपल्याकडे सांगितली जाते. पण या कथेला मुठमाती देण्यासाठी साहित्यरत्न अण्णाभाउसाठे यांनी एक नवीन उतपत्ती अशी आनली की ही पृथ्वी

शेषनागाच्या मस्तकावर नसून ती श्रमीकांच्या मनगटावर आहे. पृथ्वीची जागा ही शेषनागाच्या मस्तकावरून डायरेक्ट श्रमिकाचा हातावर उभी राहिली हे तात्कालीन समाजाने सर्व मान्य केले पण आज काल काळ खुप बदलत चाललेला आहे, शेषनागाच्या फण्यावरून श्रमिकाच्या मस्तकावर आली आणि त्या नंतर ती संगनकाच्या पडदयावर आली. याला जागतिकीकरण म्हणतात विचारामध्ये आणि अचारामध्ये सातत्याने बदल होत जाणे म्हणजेच आपल्या भाषेमध्ये जागतिकीकरण होय. या जागतिकीकरणाचा प्रभाव एकूण सर्वच बाबीवर म्हणजे क्षेत्रावर पडलेला दिसून येते, मग त्यातून

आयडेंटिटी, कल्चर, एसेंस हरवत चालली आहेत. ¹¹

भाषीक

परीवर्तनाला पर्याय नाही भाषा ही केवळ अभिव्यक्ती विशेष नाहीतर ती अशय विषयही आहे. अनुभव विश्वाचे प्रकटीकरण करताना मराठी भाषा व्यतिरीक्त इतर भाषाचाही वापर आपसूकच होवू लागतो. कारण आपल्या देशाची स्थिती ही बहुसांस्कृतीकतेची आहे. विविधतेची आहे. फुले, शाहु, आंबेडकर यांच्या विचाराने तयार झालेल्या भूमीत ग्लोबलच्या नावाने सामान्य माणूस वागवला जात आहे. सध्या साध्य नोकरीत लाखाचा भाव आणि जातीची चलनी आहे. जात धर्म प्रदेश आणि भाषा यावर झगडे वाढत आहेत. या झगड्यात अभाव क्षेत्राचे जग विस्तारत आहे, 18। तर जागतिकी करण आणि मराठी भाषा यांचा अनुबंध तपासण्यापुर्वी जागतिकीकरणाचे रूप — स्वरूप समजावून घेणे अवश्यक आहे.

मराठी साहित्य कसे काय सुटेल? 18।

भाषा हे मानव आणि मानवी समुहाला जोडणारे माध्यम आहे. तसेच ती संस्कृती संवर्धनाचे ही साधन मानले जाते. भाषा ही सामाजिक संस्था आहे. परंतु जागतिकी करणाच्या पारश्वभुमीवर बदलणा-या मराठी भाषे बाबत अनेक साहित्यिकांनी चिंता व्यक्त केली आहे. भाषेच्या संस्कारामुळे मराठी भाषेवर अनेक संकट निर्माण झाले आहेत. अशी भूमिका व्यक्त होताना दिसते. म्हणूनच प्रा.रा.ग. जाधव म्हणतात 'स्वतःला आणि स्वत्वाला मराठी भाषा पोरखी होउ पाहत आहे. तर भालचंद्र नेमाडे म्हणतात ' आपली

ग्लोबल व्हिलीच्या पाठीमागे लागत लिकेज तसेच समस्याग्रस्त राहिले आहे. भूगोलाच्या सिमा मर्यादित केलेल्या आहेत. विकासासाठी दिल्याजाणा-या धोरणात बदल करून धान्यपासून निर्माण केल्या जाणा-या दारूच्या उदयोगधंद्याना अनुदान देण्याचे धोरण कल्याणकारी असलेल्या सरकारकडून आखले गेले तेही घटनेच्या चौकटीत बसवून सर्व चाललेले आहे. मागील दोन वर्षांपासून शोषण व्यवस्था बदलविण्याच्या अनेकविधी चळवळी देशामध्ये आल्या, सामान्य मानसाच्या न्यायासाठी संघर्ष करणा-या चैतन्यमयी चळवळी होत्या, त्यांचे अस्तीत्व संपावले आणि शासक भांडवली व्यवस्थेचे रक्षण झाले. नफ्याच्या शोधात निघालेल्या भांडवलशाहीने सट्टेबाजी खेळ सुरू केला.

विकसनशील देशासाठी हा खेळ मारक होता. सामान्य मानसाच्या जगण्याचे, त्यांच्या न्यायाचे प्रश्न गौनच ठरविले जात आहेत. त्यांच्या संबंधी मुलभूत प्रश्नाला बगल दिली जात आहे. भांडवल शाहीला पूरक असणा-या विषयाकडे लक्ष वेधने किंवा महत्वाच्या नसणा-या प्रश्नाची चर्चा करणे अवश्य ठरविले जात आहे. त्यांतून मानवी संवेदना भावणा, विचार यावर भांडणारी व्यवस्था, भांडवली बाजार यांचा प्रभाव निर्मिला जातो.¹⁴

थोडक्यात 1990 नंतरच्या साहित्यात बदलत्या जीवनमानाचे बदलते प्रतिबींब दिसून येते. 1991 साली गॅट करारावर सहया झाल्या नंतर देशातील सर्वच बाजारपेठा मुक्त व खुल्या करण्यात आल्या. या मुक्त व खुल्या बाजारपेठाचा परिणाम एकूण सर्वच क्षेत्रावर झालेला दिसून येतो. जागतिकीकरणामुळे देशा- देशामध्ये स्पर्धा निर्माण झाल्या, प्रत्येक देश आप-आपले बळे वापरू लागली इतरांना कमी समजून स्वतःला श्रेष्ठ कसे म्हणवून घेता येईल याची जणू स्पर्धाच लागली होती, पण एक बाजू श्रीमंती व गरीबी यांच्या मधले अंतर वाढत जावू लागले. देशाचा विकास झाला असे अभासी चित्र निर्माण केले जावू लागले पण अन्य देशाच्या तुलनेत भारत देश हा मागास, गरीब अस्थिर, उपेक्षित वंचित अशा लोकांचा, त्यामुळे जागतिकी करणाचा यांच्या जीवनावर होणा-या प्रतिकूल परिणामाचा विचार केला नाही.¹² माहिती नेत्रज्ञानाच्या माध्यमातून जी माहिती, प्रसारित होवू लागली त्यामुळे तेथील लोकांच्या परंपरा, श्रद्धा आणि संस्कृतीला हादरे बसू लागले सामाजिक स्थैर्याला, सामाजिक सलोख्याला धोका निर्माण झाला, थोडक्यात सर्वच व्यवस्थावर जागतिकी करणाचे परिणाम दिसू लागले. जागतिकी करणामुळे चळवळीला संस्कृती निर्माण होवू लागली.¹⁵

मराठी साहित्यावर जागतिकीकरणाचा प्रभाव शोधताना असे दिसले की, अलिकडील साहित्यिकाच्या लेखनामध्ये मोठया प्रमाणात इतर भाषेचा शिरकाव होताना दिसून येत आहे. याचा प्रामुख्याने विचार करावयाचा झाल्यास नाटक या साहित्य प्रकारात प्रामुख्याने त्यातील संवादामध्ये इंग्रजी भाषेतील शब्दांचा फार मोठया प्रमाणात शिरकाव झाल्याचे दिसून येते. नाटकात एखादे दारू पिणारे पात्र जर दाखविले तर तो पाच शब्दांपैकी दोन शब्द इंग्रजी अथवा इतर भाषेत एकवताना दिसून येतो एकूणच ज्या पध्दतीने इंग्रजी अथवा हिंदी शब्द वापरले जातात आणि ज्या वाक्य रचना जन्मास येते, ते बघून मुळातच व्याकरण हद्दपार होते की, काय अशी स्थिती निर्माण झाली आहे. आणि व्याकरणाचे नियम बदलून एक नवीनच भाषा निर्माण होते की काय असे वाटू लागले आहे.¹⁷

जागतिकी करणाचा प्रभाव फार मोठया प्रमाणात नाटक या साहित्य प्रकारावर झाल्याचे दिसून येते. त्यामुळे तेंडुलकरांची नाटक हे फार क्रांतीकारक मानावी लागतील. कारण तेंडुलकरांच्या नाटकातील पात्र हे सरास आपली आभिनय व्यक्त करताना इतर भाषेचा वापर नव्हे जास्त प्रमाणात इंग्रजी भाषेचा वापर करताना दिसून येतात. जागतिकीकरणाचा फार मोठा प्रभाव तेंडुलकरांच्या नाटय वाडःमयावर पडल्याचे दिसून येते. औद्योगीकरण यांत्रिकीकरण सहरीकरण आणि आधुनीकतेच्या पार्श्वभूमीवर समाजाचे वास्तव आपल्या नाटकातून मांडले एक नवी नाटयभाषा त्यांनी रंगभूमीला दिली. तसेच तेंडुलकराबरोबरच सतिश आळेकरांच्या देखील नाटयसाहित्याचा या ठिकाणी 1990 च्या नंतर मराठी वाडःमयात अनेक प्रकारचे बदल घडून आले. सामाजिक परीणामातून आणि वाडःमयीन बदलाच्या मुख्य संकल्पनेतून नवे आविष्कार समोर आले. साहित्यातली जवळ - जवळ सर्वच प्रकारावर सामाजिक बदलाचा प्रभाव पडला शक्यतो याचा प्रभाव जास्त प्रमाणात कविना या वाडःमय प्रकारत जास्त दिसून आला. कळत - नकळत 1990 नंतरच्या सामाजिक जीवनाचे प्रतिबिंब उमटले, हे प्रनिबिंब उमटत असताना त्याच्या मुळाशी 1990 नंतरचे बदल अर्तभूत आहेत हे बदल प्रामुख्याने जागतिकी करणाच्या परिणामातून घडून आले. या काळात मराठी साहित्य या पकरणातून मोठया प्रमाणात निर्मित झाले या जागतिकी करणाच्या संदर्भात आविष्कार गो.पु. देशपांडे यांचे 'मुझीक सिस्टीम' हे नाटक शरणकुमार लिंबाळे यांची 'झुंड' ही

साहित्याकृती सदानंद देशमुख यांचा 'बोरोमास' या कादंबरीतुनही जगातीकी करणाच्या परिणामातून उध्वस्त झालेले शेतकरी, आणि शेती याचे चित्रण येते. कविता या वाङ्मय प्रकारात उत्तम कांबळे, प्रज्ञा दया पवार यांची आरपार अर्थात प्रणांकीत, भुंजग मेश्राम, अरुण काळे, संजय बंकटराव आघाव यांची 'चैत्रपालवी' काव्यसंग्रहातील बाप या कवितेतुन हे अनुभव विश्व नेमकेपानाने टिपले आहे, तर नाटक वाङ्मय प्रकारामध्ये मकरंदसाठे यांचे 'ते पुढे गेले' सदानंद बोरकर यांचे आत्महत्या, डॉ. सतिष पावडे यांचे ढिगारा यातुन सायाजिक बदाणचे वास्तव आल्याचे दिसून येते. जागतिकी करणाचा एक अपरिहार्य घटक असा भाग खाजगीकरण व उदारीकरण असते.¹³¹

मागच्या आडीच तीन दशकांपासून जागतिकीकरण हा विषय सर्वार्थाने आपल्या चर्चेच्या केंद्रस्थानी राहून आला आहे. हा विषय वगळून आपल्याला नव्या वाङ्मयीन, सांस्कृतिक स्थित्यंतराचा विचार करता येणार नाही, कारण साहाजिक राजकीय आणि साहित्य क्षेत्रासह सर्वच पर्यावरण या विषयाने प्रभावितन झाले आहेत.जागतिकीकरणाने आपल्या समग्र आशा सांस्कृतिक आकृती बंधाला नवा आकार दिल्यामुळे एका नव्या एका सांस्कृतिक उदय झाला आहे. ही सांस्कृती तंत्रज्ञानाने व्यापली असल्यामुळे आपले सांस्कृतिक वैविध्य आणि भाषा व साहित्यावर याचा मोठा परिणाम झाल्याचे दिसून येते, या परिणामाची चर्चा यापुर्वी खुप मोठया प्रमाणात आणि वेगवेगळ्या प्रकारे झाल्याचे दिसून येते विशेषतः साहित्याच्या क्षेत्रात तर ही चर्चा विविधांगी स्वरूपाची राहिली आहे. तरीही या प्रवाहाचे पैलु अलक्षितचे आहेत. प्रामुख्याने विचार केला पाहिजे कारण त्यांच्या वाङ्मयात सुध्दा जागतिकीकरणाचा छाप दिसून येतो.¹³¹

नाटय वाङ्मयाबरोबरच कादंबरी व कविता या प्रकारात ही जागतिकीकरणाचा प्रभाव दिसून येते. आधुनिकतेची ओळख करून देतानाचे दिसते. या मध्ये प्रामुख्याने दलिन साहित्याचा विचार प्रामुख्याने पुढे येतो, शोषित,दलित समाज हा आता 20 व्या व 21 व्या शतकात परीवर्तन वादी विचाराने भारावून गेलेल्याचे दिसते. या साहित्यामध्ये येणारा तरुन युवक हा आधुनिक विचाराने भारावून गेला आहे. जागतिकी करणाची वेध तो घेत असताना दिसून येतो. खेडयामधले त्याला किळसवाने वाटत आहे, तो नवीन विचाराने भारावून गेल्याचे दिसून येते, त्याला आता शहराकडे जाण्याचा वेध लागला आहे, असे अनेक तरुन कादंबरी कारांनी आपल्या कादंबरीचे नायक बनवून वाचकासमोर उभे केले आहेत, उदा. 'मुंबई दिनांक' या कादंबरीतून लेखक आरुण साधू यांनी जागतीकीरणातून बदलते मुंबईचे स्वरूप आपल्या लेखनात प्रामुख्याने दाखविले आहे. तर बाबुराव बागुल यांचे समग्र साहित्य हे जागतिकतेकडे व आधुनिकतेकडे झुकनारे दिसते यांच्या कथेचा कादंबरीचे नायक-नायिका हे परस्थिती बदलण्यासाठी येणा-या संकटावर मात करण्यासाठी, स्वतःशी आणि आयुष्याही संघर्ष करताना दिसतात व आधुनिकतेशी समरस होण्याचा प्रयत्न करताना दिसतात.¹³¹

जागतिकीकरणाचा परिणाम सर्वात जास्त कविता या वाङ्मय प्रकारात झाल्याचे दिसून येते गेल्या दोन दशकातील मराठी कविता अभ्यासताना तिचे स्वरूप मराठी कवितेच्या आजवरच्या कवितेपेक्षा किती बदलले असल्याचे लक्षात येते. हा बदल प्रामुख्याने कवितेतील अशय आणि तंत्राच्या अंशाने आहे, हे सहज लक्षात येते अन्य वाङ्मयात तुलनेत जागतिकी करणाचा परिणाम कवितेमध्ये झाल्याचे ठळकपणे जाणवून यावा हेही विचारात घेण्यासारखे आहे प्रामुख्याने हा बदल नव्वदच्या दशकापासून झाल्याचे दिसून येते या कविताला 'नव्वदोत्तर कविता' असे संबोधण्यात येवू लागले आ -आपल्या मनातील शैल्य दुःख या कवितातून प्रामुख्याने पुढे आल्याचे दिसते या काळातील कवितेने कवितेचा साचा सोडून एक वेगळ्याचे प्रकारचे अभिव्यक्त रूप वाचकासमोर मांडण्याचा घाट घातला या कविता मध्ये नवनवीन प्रकार येवू लागले. आपल्या मनातील दुःख वेदना या इतरापर्यंत पोहाचविल्या जावू लागल्या, बकाल वास्तावाचा, निरागस वस्तीचे वर्णन आपल्या काव्यातून मांडले जावू लागले, यामध्ये प्रामुख्याने ना. धा. महानोर, नामदेव ढसाळ, हिरा बनसोडे बाबुराव बागुल यांच्या काव्याचा विचार करावा लागतो जुन्या प्राचिन अभ्यासाची चौकट जनूया मंडळीत मोडून नव विचाराची कविता पुढे येवू लागली. हा केवळ जागतिकीकरणाचाच परिणाम म्हणावा लागेल.¹³¹

जागतिकीकरणाचे बरे बार्डट परिणाम सर्वप्रथम शहरी भागात, महानगरात जाणवू लागले त्यामुळे अशा प्रकारची कविता प्रथम महानगरीय कविनी लिहीली आणि त्यानंतर जागतिकी करणाचे वारे जसे-जसे ग्रामीण भागकडे वाहू लागले

तस-तसे ग्रामीण कवी देखील अशाच आशयाचा कविता करू लागले. परंतु त्यामुळे ग्रामीण कवी व शहरी कवी यांच्या काव्याचा अशय सारखाच येवू लागला, यामुळे उदभवलेल्या सरमिसळीचा परिणाम म्हणून

आजच्या दशकातील कवींच्या 'कवी' म्हणून असणा-या स्वातंत्र्य आस्तीत्वाचा, कवी व्यक्तीमत्वाचा लोप झाला, त्यामुळे आता शहरी व ग्रामीण असा भेद राहिलेला नाही, याचा अभ्यास आता एकत्रच करावा लागतो.¹³¹

नवोदतरी दशकातील हे कवी निव्वळ महानगरीय संवेदनांनी लिहणारे, बाजाराने विकसीत केलेल्या उत्पादनामुळे बळकाविलेली सैरवैर अभिव्यक्त करणारे योचे लेखन आहे जागतीकीकरणाची संवेदना मांडणारे 'बहुजनवादी आवाज' चे कवी आहेत. यामध्ये अरुण काळे, प्रज्ञा पवार, महेंद्र भवरे, श्रीधर तिळवे, इंद्रजीत भालेराव, मंगेश काळे, दासू वैद्य, कवीता माहाजन, संजय आघाव, सचिन केतकर यांच्या काव्याचा यामध्ये समावेश असल्याचे दिसून येते.¹³¹

90 च्या दशका नंतर मराठी कवितेत फार मोठ्या प्रमाणात बदल घडवू मोठ्या प्रमाणात मराठी साहित्यावर जागतिकी करणाचा परीणाम होऊन इंग्रजी भाषेचा त्यात षिरकाव झाला उद. मंगेश काळे यांच्या कवितेत.

“टाईम टू टाईम देवळात राहायची । सवय करा धनी
ओव्हर टाईमचा फरक मात्र । मागू नका तुम्ही
बाहेरची फिरकी करा कमी । घरचं पुर करा
इतके दिवस केलं अँडजेस्ट । पुरे झाला तोरा”

अशा प्रकारे एक नाही तर अनेक वितामध्ये जागतिकीकरणाचा म्हणजे मराठी व्यतिरीक्त इतर भाषेचा परीणाम झाल्याचे दिसून येत. तसेच आंबेडकरवादी तत्वज्ञानातुन पुढे आलेल्या कवीता मध्ये, कवी अरुण काळे बाबासाहेबांना उद्देशुन बोलतानाही जागतिकीकरणाचे लादलेल्या नव्या भाषिक सदस्यांना वापर कसा करतो हे पुढील ओळीतून निदर्शनास येते.¹²¹

तू मदर बोर्ड माझ्या संगनकाचा
आणि मल्टीमिडीया की बोर्ड
हा संगणक, ही मेमरी अन
अपडेट प्रोग्रॅमही तूच दिलेला

शेती व्यवसाय करणा-या ग्रामीण भागात वास्तव करणा-या शेतक-या वरही जागतिकीकरणाचे परीणाम कसा झाला याचे वर्णनही कविता मध्ये झालेल्याचे दिसते. ग्रामीण भागात केल्या जाणा-या कविताचे स्वरूप देखील बदलत गेले. जागतिकीकरणामुळे खेड्यापाड्यात पोहचलेल्या आधुनिक तंत्रज्ञानाने एकीकडे जगजवळ आल्याचे दिसत असले तरी मानस मात्र एकमेकापासून दुरावत चाललेली आहेत. स्वालंबी,संवेदनाहीन होत चाललेली आहेत ।2।

हे सांगताना अजय कांडर म्हणतात,

का जे साधा शब्द ही बोलत नाहीस गरिबांशी
ते इमेल धाडतात मित्राना
का एक निरोपही देवू शकत नाहीत शेजा-यांना
ते मोबाईल टू मोबाईल राहतात दररोज
का जे स्वतःशीही साधु शकत नाहीत सुसंवाद
ते इंटरनेटवर जग पाहतात.

थोडक्यात :

जागतिकी करणाने या पृथ्वीतलावरचे सर्वच क्षेत्र व्यापून टाकले आहे.विश्वातल्या प्रत्येक वस्तु वर त्याचा परीणाम असल्याचे दिसून येते त्यात मग मराठी, साहित्यच कसे मागे पडणार असे दुःखात आनंद शोधण्यासारखे करावे लागते.

जागतिकीकरणाचा मराठी साहित्यावर फार मोठा प्रभाव पडल्याने मराठी साहित्यात आहेत त्या प्रकारापेक्षा आणखी जास्त प्रकार पडतात की काय याची शक्यता डोके वर काडू पाहत आहे.

संदर्भ :

1. जागतिकीकरण समाज आणि मराठी साहित्य : संपादक :- रविंद्र शोभणे.
2. जागतिकीकरण आणि वंचित समाज : रमेश पतंगे

3. जागतिकीकरणानंतरचे मराठी साहित्य :संपादक :- प्रा. नागनाथ कोतापले व प्रा. दत्ता भगत
4. जागतिकीकरण स्वरूप आणि भवितव्य: रावसाहेब करळे
5. जागतिकीकरण आणि साहित्य संपादक : डॉ. शरद गायकवाड प्रा.सुनिल शिंदे
6. जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा: डॉ.सौ. सुर्यकांता आजमेरा, प्रा. विनोद उपर्वट
7. जागतिकीकरण समस्या, अशय आणि अनुभव :सी.प.खेर
8. जागतिकीकरण आणि दलितांचे प्रश्न: उत्तम कांबळे
9. साहित्य संस्कृती आणि जागतिकीकरण :भालचंद्र नेमाडे.